

РАЗВИТИЕ НА ХЪРВАТСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК. ПРОЦЕСИ НА НЕГОВАТА СТАНДАРТИЗАЦИЯ

Евелина Грозданова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Евелина Грозданова. Развитие хорватского языка. Процессы его стандартизации

Цель текста: представить периодизацию истории хорватского языка. Обозначаются разные периоды и описываются их главные характерные черты. Основной акцент сделан на событиях 19 века, которые очень значимы для формирования литературного языка.

Хорватский язык – общее наименование стандартного языка хорватов и основанных на нем диалектов, используемых в прошлом или сегодня. Он состоит из трёх диалектов, получивших название в зависимости от формы употребляемого вопросительного местоимения (аналог русского что?): кай, ча, што – кайкавский, чакавский и штокавский. Современный хорватский язык основан на новоштокавском иекавском диалекте. В письме используется латинский алфавит.

***Ключевые слова:** история хорватского языка, периодизация хорватского языка, стандартизация хорватского языка.*

Evelina Grozdanova. Development of the Croatian language. Processes of standardization

The text traces the development of the Croatian written language. It marks the different periods and outlines their main specificities. The emphasis is upon the standardization processes which took part in the 19th century.

Croatian language is the general name for the standard language of the Croats as well as for the sum of dialects that speakers have used in the past or are using today. It has three dialects: Štokavian, Kajkavian and Čakavian, named after the interrogative pronouns što?, kaj? and ča? (which are analogues of the Russian что?). Today's standard literary language is mostly based on New Štokavian forms of Ijekavian pronunciation and is written using the Roman script.

***Key words:** history of Croatian language, periodization of Croatian language, standardization of Croatian language.*

Периодизация на историята на хърватския език

Според традиционната периодизация хърватската езикова история се дели на два периода: период до Хърватското народно възраждане и период след Хърватското народно възраждане. Д. Брозович (Брозович 1970, Брозович 2008) смята тази подялба за погрешна и прави нова, като предлага в нея да се обособят шест периода: три предстандартизационни (IX – XV в.; XVI в.; XVII до първата половина на XVIII в.) и три периода, в които се развива стандартният език (втората половина на XVIII в. – 30-те години на

XIX в., от 30-те години на XIX в. до края на XIX в., XX в.). С периодизацията, която предлага Брозович, и с твърдението му, че процесът на стандартизация на хърватския език започва през средата на XVIII в., са съгласни много хърватисти, а някои дори мислят, че този процес започва преди това. В по-ново време се появяват предложения за по-различна периодизация¹, но въпреки това най-широко приета е тази на Д. Брозович.

Първият и най-дълъг период трае седем века – от IX в. до края на XV в. Той обхваща Хърватското средновековие, през което се използват три езика (латински, старохърватски и хърватски) и три азбуки (глаголица, хърватска кирилица и латиница). Чрез триезичието и триазбучността на книжовната си традиция хърватите се различават от всички останали европейски народи (Бичанич, Франчич, Худечек, Михалевиц 2013: 15).

Вторият предстандартизационен период носи белега на бурни военни и политически събития, както и на миграционните движения, следствие от османските набези от изток. Резултат от миграциите са големите промени, които настъпват в хърватските говори и диалекти – територията на чакавския и кайкавския намалява, а на щокавския се разширява. XVI в. е времето, когато всеки един от трите говора има реалната възможност да послужи за основа на общохърватска книжовноезикова разновидност: чакавският – защото голям брой художествени произведения са написани на него; кайкавският – защото се говори в Загреб, най-развития град; щокавският – защото е най-разпространен, но този въпрос остава нерешен в рамките на века.

Въпреки че през този период се използват трите азбуки, употребата им е различна – глаголицата стеснява все повече функциите и територията си, използва се единствено в книгите с богослужебен характер, а до избор между хърватската кирилица и латиницата се стига в следващия период. Едни от по-значимите произведения, появили се през XVI в., са три хърватско-италиански речника – на Пиетро Лупис Валентиано (1527), Фауст Вранчич (1595) и Бартол Кашич (1599).

Целият XVII в. и първата половина на XVIII в. съставят третия период от развитието на хърватския книжовен език. Това е и период на поява на първите хърватски граматики, на усилена лексикографска дейност, период на теоретични и практически опити за създаване на единен книжовен език. Въпреки локалните и неопределени общи названия, които все по-често се срещат като име на хърватския език (словински, словиенски, далматински, илирски и др.), постоянно се налага съзнанието във всички хърватски краища, че диалектите в тях принадлежат към един език и че неговото унифициране става все по-необходимо. При това все по-често се изразява принципът за създаване на единен книжовен език на базата на най-разпространения диалект, като все повече се осъзнава, че това е щокавският диалект. В самото начало на този развоен период на хърватския книжовен език се

¹ Бр. Тафра и П. Кошутар предлагат като най-прост периодизационен критерий хронологическия ред и разделят хърватската книжовноезикова история на шест периода: от първите писмени паметници до края на XV в.; XVI в.; XVII в.; XVIII в.; XIX в.; XX в.; на границата между XX в. и XXI в. (Тафра, Кошутар 2011: 185 – 204).

появява и неговата първа граматика *Institutionum linguae illyricae libri duo* от Бартол Кашич от Паг, публикувана в Рим през 1604 г. Това е граматика на езика на дотогавашната хърватска писменост и литература. Основата ѝ е чакавска, но има и шокавски елементи. По-късно нейният автор, по време на своите мисионерски пътувания из хърватските краища под турска власт и в Дубровник, разбира, че шокавският диалект е най-разпространеният сред народните говори и че е най-подходящ за основа на книжовния език. Б. Кашич е известен и като автор на първия цялостен хърватски превод на Библията, но тя остава само в ръкопис (за пръв път преводът на Кашич на Библията е отпечатан едва през 2000 г.) (Хърватски език 2013).

Периоди на стандартизация на хърватския книжовен език

Четвъртият период в историята на хърватския език, а същевременно и първият стандартизационен период обхваща втората половина на XVIII в. до началото на Хърватското народно възраждане.

Средата на XVIII век е преломен период в историята на хърватския книжовен език. По това време започват процесите по оформяне на книжовния език. Надрегионалната новошочкавска писменост заменя съществуващите от XVI в. чакавска и шокавска писменост. За разширяване на употребата на новошочкавския огромна заслуга имат авторите на най-четените книги по онова време – далматинецът Андрия Качич Миошич с творбата си *Приятен разговор на словинския народ* (*Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, 1756) и славонецът Матия Антун Релкович със *Сатир, или див човек* (*Satir iliti divji čovik*, 1762). През този период преобладават текстовете, написани на икавски, докато йекавицата е по-популярна сред авторите от Дубровник. Стремешт към постигане на стабилна писменост води до внасяне на някои езикови елементи, характерни за Дубровник, в творбите на славонските писатели, а дубровнишките граматични и лексикографски произведения използват в трудовете си данни от произведенията на славонските книжовници.

По този начин новошочкавският писмен език, оформен през средата на XVIII в., е първият хърватски надрегионален писмен (книжовен) език след хърватско-старославянския, който престава да бъде такъв в края на XV в., като по този начин средата на XVIII в. има по-голямо значение от самото Хърватско народно възраждане през 30-те години на XIX век (Бичанич, Франчич, Худечек, Михалевич 2013: 57). На новошочкавски се пише в районите от Славония до Дубровник и от Дубровник до Лика, като изначално се наблюдават икавско-йекавски дублетизъм (напр. *dica* и *djeca*) и шакавско-шкакавски дублетни форми (напр. *dvorište* и *dvorišće*), но постепенно надделяват шакавските форми. В икавските текстове от XVIII в. проникват йекавизми, но обратният процес не се наблюдава, което предизвестява бъдещата победа на йекавицата.

През XVIII век кайкавският диалект е в процес на стандартизация – графичната система и граматичните норми са сравнително развити; кайкавският се използва в училищата, в администрацията, отпечатани са книги, но поради малкия брой на хората, които го използват, както и заради малката територия, която заема, той започва да се отваря и приближава към

(ново)шокавския. Така например най-известният кайкавски писател Титуш Брезовачки пише няколко стихотворения на шокавски.

На шокавската говорна територия се използват две графични системи на латиница – едната в Далмация (наричана далматинска), а другата в Славония (наричана славонска). С времето се стига до тяхното сближаване. Далматинско-славонската графична система прави по-лесна комуникацията между шокавския север и юг. Към този тип писменост се придържа Шиме Старчевич, автор на *Нова илirsка граматика (Nova ričoslovica ilirička)*, Триест, 1812).

През втората половина на XVIII век и първите три десетилетия на XIX век хърватските езиковеди създават нови граматика, речници и правописи. Необходимостта от езикови ръководства, написани на хърватски език, както и интересът към тях от страна на читателите, се потвърждава от факта, че трима езиковеди от Славония (Тадиянович², Релкович³, Ланосович⁴) в рамките на 34 години публикуват осем издания на трите си граматика. В този период се появява най-мащабният лексикографски труд от тази епоха, принадлежащ на дубровчанина Йоаким Стули, който от 1801 г. издава няколко речника⁵, основавайки се на народните говори, включва също така руски, полски и чешки думи, както и собствени неологизми. Друг автор на речник е Йосип Волтич⁶.

През 1779 г. се появява пособието *Кратко поучение за хърватския правопис за нуждите на народните училища (Kratki navuk za pravopisanje horvatsko za potrebnost narodnih škol)*, което е от анонимен автор и съдържа 51 страници. Писано е паралелно на хърватски (на кайкавски) и на немски език. Чрез това пособие се кодифицира кайкавският правопис. В него за първи път се появяват термините *period*, *samoglasnik* и *skupglasnik*. Правописът е на старата кайкавска графична система, която Л. Гай нарича „унгарски кривопис“⁶⁷ (Бичанич, Франчич, Худечек, Михалевич 2013: 67).

Кодификацията на славонския правопис се извършва през 1779 г. чрез *Ръководство по славонски правопис за нуждите на народните класни стаи в Кралство Славония (Uputjenje k' slavonskomu pravopisanju za potribu narodnih učionicah u Kraljevstvu Slavonije)* с автор Антун Мандич.

Следващият период от развитието на хърватския книжовен език може да се раздели на два подпериода: от 30-те години до половината на XIX век (период, който протича под знака на Хърватското народно възраждане) и от половината до края на века (период, който протича под знака на споровете между отделните филологически школи). През този период основа на общохърватския книжовен език става новошокавският, а

² Blaž Tadijanović, *Svašta po malo ili kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*. Magdeburg, 1761.

³ Matija Antun Relković, *Nova slavonska i nimačka gramatika*. Zagreb, 1767.

⁴ Marijan Lanosović, *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache (Novi uvod i slavonski jezik)*. Osijek, 1778.

⁵ Joakim Stulli, *Lexicon latino-italico-illyricum, Budim, 1801; Rječosložje slovinsko-italijansko-latinsko*. Dubrovnik, 1806; *Vocabolario italiano-illirico-latino*. Dubrovnik, 1810.

⁶ Josip Voltić [Volliggi], *Ričoslovnik iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika*. Beč, 1803.

⁷ Mađarski krivopis.

йекавско-икавският дублетизъм е решен в полза на йекавския, установява се и новошокавската склонитбена система. С правописната реформа на Л. Гай се приема една общохърватска графична система.

Първият подпериод съвпада с времето на Хърватското възраждане, т.е. с илиризма – национално, културно и политическо движение в Хърватия, което продължава от 1835 г. до 1848 г. и е свързано с процесите на оформяне на европейските нации през XIX век. Центърът му е в северната част на Хърватия, но с по-голям или по-малък интензитет обхваща и останалите хърватски територии. Начело на младите интелектуалци, чиято дейност е насочена към будене на националното самосъзнание, застава Людевит Гай.

По това време в хърватската култура стават важни събития – през 1832 г. хърватският език прониква във висшите училища (Матия Смодек започва да преподава хърватски език в тогавашната Академия), граф Янко Драшкович публикува на новошокавски своята *Дисертация* (Карловац, 1832), през 1835 г. започва да излиза вестникът *Novine horvatske* с литературно приложение *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, през 1836 г. се основават илирски читални във Вараждин, Карловац и Загреб, през 1842 г. е основана *Матица илирска*.

Въпреки че илирийците посвещават голяма част от дейността си на хърватския език, в същността си Хърватското народно възраждане не е книжовноезиково и не чрез него започва хърватската езикова стандартизация. Според А. Франчич в чисто езиков смисъл Хърватското народно възраждане означава само две неща: разширяване на употребата на вече съществуващата новошокавска писменост на територията на кайкавското наречие и реформа на графичната система. Така кайкавската писменост престава да бъде основна за Северозападна Хърватия. С въвеждането на един книжовен език за всички хървати, който използва за основа новошокавското наречие, се осъществяват дълготрайните усилия да се създаде единен общохърватски език (Бичанич, Франчич, Худечек, Михалевич 2013: 69 – 71).

През 1850 г. във Виена се провежда среща на няколко хърватски и сръбски книжовни дейци, на която се разглеждат възможностите за създаване на общ език за хървати и сърби. Решенията, които са взети и съставляват Виенския книжовен договор, са следните:

Не трябва да се смесват говорите и да се създава нова, непозната на народа говорна разновидност.

Най-правилно и най-добре е книжовен статут да получи южното наречие, т.е. йекавският цокавски диалект.

Звукът *h* да се пише на етимологичното си място (*hrana, Hrvat*).

В родителен падеж, мн.ч., да се употребява окончанието *-ā (ženā)*, а не *-ah (ženah)*.

Сричкотворно *r* да се пише без придружаваща гласна, т.е. *prst*, а не *perst* или *parst*, както пишели илирийците.

Въпреки подписания договор, през втората половина на XIX век не приключват споровете около книжовния език. Илирийците продължават да се придържат към своя правопис и език. Водеща роля в кодификацията на

хърватския книжовен език през втората половина на XIX в. играе *Загребската филологическа школа*. Представителите ѝ, сред които се отличават Б. Шулек и А. В. Ткалчевич, поддържат етимологичния принцип в правописа, но в по-умерен вид. През същия период съществуват още две школи – *Риекската*, в която водеща роля заема Фр. Курелац и чиито членове смятат, че по-голяма близост с другите славянски езици може да се постигне чрез последователна архаизация на езика и вярност към етимологичния принцип в правописа, и *Задарската*, начело с А. Кузманич и Ш. Старчевич, които не споделят широката южнославянска филологическа ориентация на илиризма, а се обявяват за обединението само на хърватските области на основата на далматинския икавски говор, смятайки, че Далмация е не само люлка на хърватската държава, но е призвана да определя и бъдещото ѝ културно развитие (вж. Иванова 2000, Бичанич, Франчич, Худечек, Михалевич 2013). В края на XIX век се появява и ново течение в хърватските лингвистични среди, според което книжовният език трябва да се оформи спрямо модела на В. Караджич, поради тази причина представителите му биват наричани „хърватски вуковци“.

Едни от най-важните езиковедски трудове, отпечатани през този период, са *Илирска граматика (Ilirska slovnica, Загреб, 1854)* на В. Бабукич, *Хърватска граматика (Slovnica Hrvatska, Загреб, 1859)* на А. Мажуранич, *Синтаксис на илирския език (Skladnja ilirskoga jezika, Виена, 1859)* и *Хърватска граматика за средните училища (Slovnica hrvatska za srednja učilišta, Загреб, 1871)* на А. В. Ткалчевич, няколко речника с автор Б. Шулек и *Правопис на илирския език (Pravopis jezika ilirskoga, Загреб, 1850)* на Йосип Парташ. В края на века се появяват едни от най-значимите кодификационни трудове – *Грамматика и стилистика на хърватския или сръбския книжовен език (Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Загреб, 1899)* с автор Томо Маретич, *Речник на хърватския език (Rječnik hrvatskoga jezika, Загреб, 1901)* с автори Ив. Броз и Фр. Ивекович и *Хърватски правопис (Hrvatski pravopis, Загреб, 1892)* на Ив. Броз.

Последният стандартизационен период започва от началото на XX век и продължава до днес. Според М. Самарджия (Самарджия 1995) той може да се раздели на пет подпериода:

- от 1901 г. до 1918 г.
- от 1918 г. до м. април 1941 г.
- от м. април 1941 г. до м. май 1945 г.
- от м. май 1945 до пролетта на 1990 г.
- от пролетта на 1990 г. до днес.

Въпреки че по-голямата част от този период преминава под знака на неприятни политически събития, които имат ключова роля в процеса на езиковата стандартизация, това е периодът, в който се поставят основите на съвременния хърватски езиков стандарт⁸.

⁸ Повече за този период вж. Самарджия 1995, Бичанич, Франчич, Худечек, Михалевич 2013.

ЛИТЕРАТУРА

Бичанич, Франчич, Худечек, Михалевич 2013: Ante Bičanić, Anđela Frančić, Lana Hudeček, Milica Mihaljević. *Pregled povijesti, gramatike i pravopisa hrvatskoga jezika*. Zagreb: Croatica, 2013.

Брозович 1970: Brozović, Dalibor. *Standardni jezik*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1970.

Брозович 2008: Brozović, Dalibor. *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 2008.

Иванова 2000: Иванова, Найда. *История на сръбския и хърватския книжовен език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2000.

Самарджия 1995: Samardžija, Marko. *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika (udžbenik za 4. razred gimnazije)*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Тафра, Кошутар 2011: Branka Tafra, Petra Košutar. «Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika.» // *Filologija*, br: 57 HAZU, 2011, 185 – 204.